

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ

„L'Ukraine“, revue des études de l'Ukraine, sous la direction de M. Hrushevsky

Sommaire voir verso

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ДВОХМІСЯЧНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

АКАД. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Кн. 6

1927

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ACADÉMIE DES SCIENCES d'UKRAINE—SECTION HISTORIQUE

„L'Ukraine“, revue bimestrielle des études de l'Ukraine,
sous la direction de M. Hrushevsky, président de la Section

УКРАЇНА

НАУКОВИЙ ДВОХМІСЯЧНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

ОРГАН ІСТОРИЧНОЇ СЕКЦІЇ АКАДЕМІЇ
(б. Українського Наукового Товариства в Києві)
ПІД ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ ГОЛОВИ СЕКЦІЇ
акад. МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Закінчено редакцію книги 25 листопада.

1927
книга 6

КИЇВ

Загального числа
книга 25

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

В нашому документі зазначається організація під назвою „Оборона України“; вона то й складала прокламації і розсилає їх поштою по Україні. Ця нелегальна, революційна організація без сумніву складалася з членів УНП, бо ця партія мала найбільш націоналістично-самостійницький напрям, і вона не то що прокламаціями, а й брошурами, що виходили в Чернівцях, ширила свої ідеї серед українського громадянства. В одній із своїх брошур „Робітницька справа в програмі УНП“ ставиться такі догадки: „українські робітники повинні мати на оці раз-у-раз повне вигнання з України чужинців і утворене своєї самостійної держави. Отже організоване всіх українських робітників в одну національну армію з метою вигнання з України всіх зайд, щоб вони не були, і захоплене в свої руки всієї української промисловости, націоналізація її, чи шляхом права, чи шляхом примусу—се становить у сфері робітницького питання ціль УНП, яка всюди і завсїгди тримається того правила: Україна з її добрами тільки для українців, а не для чужинців“ (с. 30-31)¹⁾. Таку ідеологію могла утворити та страшна дійсність, що серед неї треба було українцям вести боротьбу навіть за своє ім'я Великодержавний російський шовінізм за царату мусив викликати тільки національну ворожнечу серед поневолених націй до гнобителів.

Самої прокламації нам не вдалося знайти, маємо тільки переказаний зміст її в нашому документі:

М. В. Д.
Пристав
2-го стана
Васильковского уезда
Киевской губернии
ноября 19 дня 1904 г.
№ 7997.
м. Фастов.

Его высокородию,
господину товарищу прокурора
киевского окружного суда
по X участку.

Д о н е с е н и е.

Фастовская мещанская управа при отношении от 13 ноября за № 1112 препроводила мне полученный с почты из Харькова в запечатанном конверте один экземпляр прокламации, адресованный на имя фастовского городского головы от Оборона Украины. По рассмотрении сего экземпляра оказалось, что он составлен на листе белой бумаги, писан по видимому рукою, печатными славянскими буквами, в смысле малороссийских выражений,—в нем говорится, что поставленный в Харькове памятник Пушкину разрушился и для него как русского поэта нет больше места, а на Украине должен быть памятник Шевченка, национального украинского поэта, но правительство препятствует в сооружении его. Далее, что запрещение украинской речи (,) литературы и прессы вызовут возмущение. Украина в настоящее время совершенно безгласна и бесправна, а население посылают на Дальний Восток сражаться за интересы московских капиталистов и высокопоставленных зидрищиков. Прокламация ока(н)чивается угрозой обращенной к Правительству, что как Украина уже готовится к бою, то она отомстит за себя и повторится время гайдамачщины.

Донося об этом вашему высокородию, докладываю, что сказанный экземпляр вместе с конвертом сего числа за № 7997 препровожден начальнику киевского губернского жандармского управления и о том донесено прокурором киевской судебной палаты и окружного суда.

Пристав 2 стана (Підпис).

Подав Василь Косташук.

Творчість М. Коцюбинського в листах сучасників.

(Листи до письменника).

Загально відомо, що творча постать письменника формується, набирає тих чи інших соціальних кольорів і мистецьких забарвлень під повсякчасним впливом оточення. Різнноманітними струмками формуючі сили життя, пророчуючись у психіку особи, становлять живих вражень бурхливий потік,

¹⁾ Ibidem, с. 149.

що утворює одноцільно злютований соціально-економічний і культурно-мистецький фактор, що конструє індивідуальність письменника. Цей формуючий чинник, стаючи імпульсом до творчих акцій поета, скеровує його мистецькі поривання в певне єдиноможливе для цього художника творче річище, що стає критерієм поетичної думки й ідеологічних концепцій артиста. Такі-ж самі формуючі чинники викристалізували й творчу особу Коцюбинського.

Часткою цього загального формуючого фактора була ота рідна поетові громадка людей, що активно сприяла розвиткові українського письменства. Не ставлячи між собою одного соціального цілого, цей літературний актив поодинокі по різному впливав на творчість Коцюбинського. Письменницька особа поета брала од цієї громадки, як соціальної групи, відповідно до свого світовідчужання й світоприймання формуючий матеріал. Коцюбинський у своєму письменницькому рості і в часи розквіту надій, і під час зневір'я потребував широї дружньої думки, підтримки і знаходив її в першу чергу серед літературного кола. Про це маємо його власні документальні свідчення. „Щира й велика дяка Вам за ради і вказівки“—пише він Гнатюкові,—і далі: „Чи читали Ви мої останні речі ¹⁾—запитує він того-ж таки Гнатюка,—коли читали, то певно лаяли (та й є за що), а проте я хотів-би знати чи дуже“ ²⁾.

Він глибоко переймається порадами товаришів. Своїми словами: „Ви мусите написати про Гуцульщину, забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою“ ³⁾,—повідомляє він Гнатюка. Користь од спільності й обміну мистецьких і духовних інтересів з друзями найкраще оцінював сам Коцюбинський: „Дістанеш таку картку,—пише він, одержавши колективне привітання од галицької громадки знайомих,—і вже не почуваш себе самотним, бачиш, що є люде, і ти між ними людина, якось тепліше стає“ ⁴⁾.

I.

„В літературі уперше виступив 1890 р. у Львові. Повісті й оповідання друкувались переважно по галицьких часописах“, писав Коцюбинський в автобіографії.

Отже Коцюбинського-письменника пізнали в першу чергу галицькі літературно-громадські кола, але скоро його творчість стає відомою на всю Україну і знаходить позитивну оцінку сучасників. Центральна тоді постать української літератури в Галичині, Ів. Франко листується з Коцюбинським ще з 1890 рр., допомагаючи розвиткові його творчості:

„Даруйте, що так опізнився з відповіддю на Ваш дружній лист,—писав він.—На присилку Ваших творів я дуже цікавий. Думку свою про них я напишу Вам по щирості й буду старався по змозі примістити їх де-небудь“ ⁵⁾.

Уже в перші роки своєї літературної праці Коцюбинський стає бажаним співробітником галицької преси. Редактор „Правди“ Ол. Барвинський писав:

„Обертаюсь до Вас В. поважаний добродію з уклінною просьбою, щоб зволили писати нам дещо до „Правди“ чи то белетристику, чи наукове“ ⁶⁾... і далі:

¹⁾ „Він іде“ і „В дорозі“.

²⁾ М. Коцюбинський, листи до В. Гнатюка, с. 106.

³⁾ М. Коцюбинський, листи до В. Гнатюка, с. 123.

⁴⁾ Ibidem, с. 131.

⁵⁾ Цитую з оригіналу лист Ів. Франка від 1890 р. 1 жовтня.

⁶⁾ Лист Ол. Барвинського від 1890 р. 21 листопада.

„Якраз у жовтні скінчилось оповідання „На віру“... Якби були ласкаві Ви добродію написати друге таке оповідання“¹⁾).

Цікаво, що майже на початку своєї творчості Коцюбинський зустрівся з „домашньою цензурою“. Його твори вважалися небезпечними з етичного боку. Редактор „Зорі“ писав: „На віру“, на жаль однак мій превеликий, не можу її помістити в „Зорі“, бо сюжет її такий, який у нас в Галичині вважається неморальним. Знаю добре, що у Вас инакше, але так як наші редактори мають великі неприємності, наколи містять щось погане про життя панів, чи ченців, так і я мав-би що слухати, коли-б помістив повість, котру вважали-б у нас неморальною... Не гнівайтесь д-ю на мене за те що я не в силі дати місця Вашій праці в „Зорі“²⁾).

Містять його твори й інші періодичні видання. Редактор згаданої раз газети В. Лукич писав:

„Пятизлогник буде надрукований. Чи сего року не знаю, бо маю старші річі, а друге жаль мені на кінець року містити таке гарне оповідання... Вашу повість „На віру“ передав „Правді“, і так редакція як і читачі вельми з неї задоволені“³⁾).

Редактор „Дзвінка“ В. Шухевич хвалить твори Коцюбинського і прохає писати: „Ваше перо,—звертається він до письменника,—гладеньке, радо дітьми читаєсь, тож не здивуйтеся коли Вас попрошу спомогати мій „Дзвінок“⁴⁾), — і далі:

„Чого забули за мого „Дзвінка“?... Ваші писання радо дуже читаються у нас—тож прошу не забувати“⁵⁾).

На початку-ж 1890 рр. Коцюбинського знають уже письменники Наддніпрянської України.

„Ми складаємо громадку старших і молодших письменників українських,— писала Леся Українка,— і маємо на меті підтримувати розвиток української літератури красної. Одним з розділів нашої діяльності і буде редагування „Дзвінка“. Ще раз прошу від імени всієї нашої громадки, не забувайте нас своєю працею“⁶⁾).

Уже тоді літературні кола оцінюють письменницьку працю Коцюбинського. Коли Грінченко просив його послати на ім'я царя прохання про дозвіл збірника, Кониський застерігає Коцюбинського:

„А нащо Ви собі кидатимете камені під ноги? Вважайте на те, що Ви можете й повинні геть більш зробити ніж подати такий збірник, за який не хоче братись сам Грінченко. Се просто буде навіть не економічно... Я не полохливий... або коли хочете—полохливість не марнувати таких сил як Ваша. Їх у нас не багато, і нам не можна притримуватись приказки: „Голому розбій не страшен“⁷⁾).

Цікаве маємо листування першої половини 1890 рр. Комарова. Він опікувався долею Коцюбинського, допомагаючи йому улаштуватися на працю через земляка Панаса Івановича Погибка у філоксерну комісію⁸⁾). Він-таки був і радник письменникові в літературних справах. Як відомо, на Україні в ті часи був великий голод. Комаров складав альманахи на користь голодних і закликав різних письменників узяти в цьому альманахові участь.

¹⁾ Лист Ол. Барвинського від 1891 р 7 листопада.

²⁾ Лист В. Лукича від 1892 р. 17 січня.

³⁾ Лист В. Лукича від 1892 р. 10 вересня.

⁴⁾ Лист В. Шухевича від 1893 р.

⁵⁾ Лист В. Шухевича від 1893 р. 25 січня.

⁶⁾ Лист Л. Українки від 1893 р. 13 грудня.

⁷⁾ Лист Кониського (мабуть) 1893 р.

⁸⁾ В 1894 році 22 травня Комаров писав: „Я балакав з ним за Вас. Земляк сей експерт філоксерної комісії Пан Н. Погибка. Він з великою охотою прийме Вас на роботу—розпорядником при робочих“.

Для цього альманаху написав Коцюбинський „П'ятизлотник“ (Завданням альманаху очевидячки визначалась і тема цього твору). Комаров писав: „П'ятизлотник“ дуже мені уподобався й піде на першому місці. Шкода тільки, що треба буде трохи урізати, тобто викинути сцену стягання податків, бо боюсь, щоб цензура не причепилася та не понівечила всього збірника... Одже я втішаюсь тим, що й без неї провідна думка оповідання цілком ясна і добре мотивована. Повість „На віру“ перечитав з великим інтересом, але я боюсь, щоб по самому змісту вона не здалась цензурі надто гострою, ніби зазімає (?) пропагандою безшлюбного життя“¹⁾, — і далі:

„Читав про нові Ваші оповідання й дуже радію за успіх їх у Галичині. Але чому-ж Ви не дбаєте про те, щоб і на Україні випустить збірку Ваших творів? Те, що в Галичині, дуже рідко доходить сюди, навіть і я, хоч добуваюсь усякими способами, досі не маю останньої Вашої галицької збірки, а тільки читав про неї в Л. Н. Віснику (кн. 3), а у Вас, навіть окрім „На віру“ та інших нецензурних, вистачило-б на чималу збірку, а тепер-же й цензура стала трохи ласкавішою, то можна сподіватися, збірка Ваших творів побачила-б світ“²⁾.

З 1894 року листується з Коцюбинським Б. Грінченко. Він видає твори Коцюбинського для народа, заохочує поета до перекладів і оригінальної творчості, подає літературні поради і вказівки:

„Видання буде йти добре,—писав Грінченко,—але треба щоб кращі наші письменники, от як автор „П'ятизлотника“, пособляли цьому виданню... Дуже, дуже Вам дякую за Вашу книжечку. Ваш „Хо“ усім подобається, а з Полтави мені пишуть, що Ви після його зробилися там популярні. Отож пишіть яко мога більше!“, -- і далі:

„Помстився“ я залюбки надрукував-би. Та ще ось що — селянинові трохи не зрозумілий буде початок. Де се? що се? Треба додати кілька фраз, щоб пояснити. Чужоземні слова (особливо волоські) треба частиною повияснити, а здебільшого поперемінати на наші; зробіть, спасибі Вам, усе це, і я дуже Вам дякуватиму за се гарненьке оповіданнячко. Пишіть, будьте ласкаві, пишіть, кожне Ваше оповідання — то добре придбання у нашому письменстві. Та віршів дитячих давайте, вони у Вас такі гарні (от як „Наша хатка“)³⁾.

У 1894 р. В. Лукич ізнов прохає творів Коцюбинського: „Чи не були-б Ви добродію ласкаві написати для „Зорі“ повість? Ви маєте таке легке перо, що довшу повість Вам-би не прийшло тяжко написати, а земляки з великою радістю її-б відчитували. Знаю се певно, що Ваші твори нашим людям подобаються“⁴⁾.

Наведене листування I половини 1890 рр. для молодого автора було без сумніву фактом немалої ваги — його сливе зразу визнають своїм братом письменником визначні літературні імена, Коцюбинський стає бажаним співробітником галицьких часописів.

II

У другій половині 1890 рр. творчість Коцюбинського знають уже ширші кола сучасників. Кореспонденції до його збільшуються, набираючи різноманітних відтінків.

Франко писав у 1896 році: „Щиро прошу Вас до співробітництва в

¹⁾ Лист Комарова (мабуть) 1893 р.

²⁾ Лист Комарова 1894 року (мабуть) 29 лютого.

³⁾ Листи Грінченка Б. від 1894 р. 17 березня, 7 серпня, 19 вересня, 7 листопада.

⁴⁾ Лист В. Лукича від 1894 р. 7 травня.

„Життю і Слові“. Крім белетристики (коротких белетристичних творів) мені-б були пожадані праці про просвіту, а надто критика літературна“¹⁾.

Милується творами Коцюбинського В. Самійленко:

„Дуже вразили Ви мене присилкою. Це Ваше оповідання я ще в „Зорі“ вподобав... Мені дуже подобається Ваша манера і теплість, що нею пройняті Ваші писання. Нехай-же тепле небо Таврії й надалі згріває Вас і навіває теплого виразу на Ваші почуття й думки“²⁾.

Підтримує в зневір'ї Коцюбинського О. Маковей:

„А я хотів сказати Вам, щоб Ви віри в себе і в свою роботу не тра- тили. Як почали, так далі єї вели. Мабуть не треба Вам цього комплі- менту казати. Так ото по святому писанню працюючи у винограді (хоч не христовім) згадайте мої слова, якщо доладу, і—мовляв стилєм пок. Ом. Огоновського—побийте всю Русь-Україну мов тяжким тараном якоюсь працею, в котрій було-би тільки жару до сього, кілька славне сонце в Алушті на Ваші виноградники“³⁾.

Коцюбинського закликають до участі в альманахах, як важнішого письменника. „Поміж иншим,—писав Гнатюк,—постановлено видати в честь ювелєнта (Ів. Франка—І. Л.) альманаха“⁴⁾, де-б були поміщені твори всіх важніших українсько-руських письменників. Тому то сей комітет звер- тається до Вас, Високоповажаний добродію, з просьбою аби Ви були ласкаві взяти участь у виданню згаданого альманаха“⁵⁾. Про таку-ж участь у альманахові на честь Котляревського прохає М. Лисенко: „Не відмовте постачити дещо з Ваших талановитих (нерозбірно — І. Л.) творів, які ще може напишете на свято“⁶⁾.

Редакції радіють, коли Коцюбинський обіцяє дати свої твори до їх видань. У листі Л. Турбацького читаємо:

„Ваша пропозиція що-до поміщування Ваших оповідань в „Буковині“ невисказано нас врадувала. Ми годимося згори на Ваші умови, т. є. на передрук оповідань окремими відбитками, і тільки примірників авторських, кілька Ви схочете. Ожидаємо отже рукописів“⁷⁾.

III

У 1900 роках, коли українське письменство стало на грані старої традиції й нових мистецьких шукань, творчість Коцюбинського знаходить позитивну оцінку в найкращих тоді літератів старшої, а особливо молодой генерації.

Українське вид-во „Вік“ раде бачити його твори в своєму збірникові: „Редакція збірника звертається до Вас, високоповажаний добродію, за- прошуючи до участі в своєму збірникові, та сподіваючись, що Ви не відмовите в своєму ласкавому дозволі узяти з Ваших творів дещо до „Віку“⁸⁾.

В. Чикаленко визнає Коцюбинського найталановитішим письменником українським, закликає його стати вище від персональної амбіції і працювати на ниві рідної літератури. „Вельми дякую Вам за Ваш дорогий для мене подарунок,—писав він,—я дуже жалкую, що Ви, найталановитіший з су- часних наших письменників, так мало відомі серед нашої публіки. На

¹⁾ Лист Ів. Франка 1896 р. 24 червня.

²⁾ Лист В. Самійленка 1896 р. 30 липня.

³⁾ Лист О. Маковєя від 1896 р. 20 вересня.

⁴⁾ Альманах на честь 25-літньої літературної і громадської діяльності Ів. Франка.

⁵⁾ Лист В. Гнатюка від 30 жовтня 1897 р.

⁶⁾ Лист М. Лисенка від 8 січня 1898 року.

⁷⁾ Лист Турбацького від 29 травня 1898 р.

⁸⁾ Лист С. О. Єфремова 1900 р. 4 жовтня.

превеликий жаль Ви не приймаєте участі в тих виданнях, котрі, як не як, а все-таки розповсюджуються по Україні. Я кажу про „Вісник“ і про „Київ. Стар.“ Хоч Ви мені й розказували про образу, яку Вам зробила редакція „Вісника“, але простіть мене, я обвинувачую Вас за те, що Ви не хочете стати вище дрібних образ. У Галичині Вас знають, а через те оцінюють Вас дуже високо, і коли зробили Вам образу, то не навмисне, я в сім певен. Якби я не вважав Вас талановитим письменником, то я й не висловлював-би Вам того, що вважаю винуватим іменно Вас. Мені боляче, що Ви не хочете підтримувати ні „Вісника“, ні „Старини“, через якісь там особисті рахунки. Горе наше, що й колись і тепер ми не можемо одностайне стати до праці, до боротьби з умовинами, а через те не живем, а тільки скиглемо“¹⁾.

У 1901 році Франко писав до дружини Коцюбинського:

„Я так щиро поважаю Вашого мужа і так високо ціню його талант, що Ваша просьба написати передмову до зборного видання його оповідань мала для мене надто багато принадного, щоб я міг був відразу відповідати на неї—поривався скільки разів написати передмову—так що-ж, не виходило те що бажав-би сказати, а сказати щось шаблонне і за себе соромно, і було-б зневажливо для самої книжки“²⁾.

Оцінює твори Коцюбинського й представник українського імпресіонізму в Галичині В. Стефаник:

„Ваші писання читаю радо, і вони мені найбільше подобаються зі всіх теперішніх наших“³⁾.

По новому освітлюючи, розглядають твори Коцюбинського М. Вороний і Мих. Чернявський:

„Обертаючись отсе до Вас з уклінним проханням, як то кажуть „шпочку знявши“, — пише М. Вороний. — Ми задумали тут у Катеринодарі видавати український альманах. Найбільшу увагу маємо звернути на естетичний бік видання, й усуваючи на бік моралізаторські і взагалі тенденційні заміри, обрали собі провідною зорею єдине - чисту штуку. Художня виробленість форми і хоч трошки оригінальний зміст—се наші головні жадання. Бажалося-б уникати творів грубо-реалістичного напрямку (хита що з художнім психологічним поглибленням), а натомість були-б раді творам з легким філософичним повоєм (пантеїстичним, метафізичним).

В самій прозі бажалося-б лірики більше.

Знаючи Ваше мистецьке перо, Ваше уміння малювати колоритні картини в зв'язку з власним почуванням і все се зображати в м'яких та прозорих тонах, я певен що Ваші твори були-б визначною окрасою нашого видання. Не поскупіться на ласку і вшануйте мое прохання, приславши хоч що-небудь з Ваших чудових „perelek“.

Я великий поклонник Вашої творчості, і мені як упорядчикові альманаха, дуже-б хотілось щоб і Ви прислали „дещо“, бо певен, що се „дещо“ буде значною гарантією успіху дорогого мені видання“. І далі:

„До Ваших писань у мене спеціальна мація; я люблю їх за легкість стилю, прозорість колориту, гарну мову—за їх поетичність. Про себе скажу, що я признаю символізм і не признаю скаліченого російського декадентства, бо се витвір нездарів. Російський символіст Бальмонт талант, що шукає нових шляхів і часом спотикається, але я його признаю; російські декаденти Брюсов, Кохановський et cetr. нездари, що кривляються й ломаються, аби звернути на себе увагу і заховати свою нездарість—їх я не признаю... Формою поезії надзвичайно дорожу, бо одно діло псалом

¹⁾ Лист В. Чикаленка від 1900 р. 30 вересня.

²⁾ Лист Ів. Франка 1901 р. 17 січня.

³⁾ Лист В. Стефаника 1901 р. 8 липня.

співати, а друге діло—на волів гукати. Реалізм уважаю складовою частиною штуки, а не її цілостю. Грубого реалізму в поезії цілком не визнаю¹⁾.

М. Чернявський ставить мистецькому хистові Коцюбинського вимогу: „Ваша „Лялечка“ мені сподобалась, як оповідання, але назва, ні. Дуже се спеціально. Треба робити увагу, що се лялечка метеликова. І бачите—з лялечки ще ми сподіваємось легкокрилого різноколірного літунчика-метелика, а з сієї бідолашної учительки що буде? „Сушонная зелень“. Се пишу тим, що здається й Ви не були задоволені сією назвою“²⁾.

В листах того-ж таки новатора Вороного в 1902 р. уперше творчість Коцюбинського знаходить оцінку як доробок європейського письменника, який дає модерню, не традиційну що-до змісту й форми літературну продукцію:

„Тричі цілую Вас, дорогий п. Михайле, за Вашу розкішну акварелю! (На Камені—І. Л.) Від неї так і віє чарами любого мені моря! Вся вона прямо насичена солоним духом морського повітря! Ми з Сивим³⁾ читали, упивались—і правду сказати, завидували Вашому таланту—овому таланту, овому два, а овому й дуля з маком!... Обідно!.. Прочитали ми й „Дорогою ціною“ і тишилися, як діти, а під кінець засумували—жалко стало Соломії... Вражіння колосальне! Особливо приємно, що читаючи Вас, здається ніби й не українського письменника читаєш, а бери висше! Нема ані кострубатої репаної мови, повної самих провінціалізмів, ані заїжджених порівнянь à la Mordowzel, ані старого шаблону. Все правдиво, натурально просто і напрочуд гарно, свіжо і цікаво“⁴⁾.

Тоді-ж таки Боровик писав:

„Одібрав Ваш твір і можу Вам щире подякувати за нього. Ви написали, брате, гарну і сильну річ! Я її маю за одну з лучших Ваших річей. Не кажу про багатство ярих картин оповідання, про зміст і дієві люде, а скажу що-до психології. Вона у Вас витримана з початку до кінця. Головна фігура артистично змальована, вийшла Соломія, а потім Котигорошок. Остап вийшов натуральний цілком, але блідніє перед штрихами, якими змальовано Котигорошка й Соломію. Про решту скажу, що все теж добре. Ся річ знов показує що Ваш „талант“ міцніє“⁵⁾.

Творами Коцюбинського захоплюється російський „старий педагог“ Н. Перелигін:

„Если Вы имеете еще такие же прелестные малороссийские рассказы, как Ваши несравненные: „Ялынка“, „Харитя“, „Маленький грешник“ и „Пятизлотник“, то будьте так добры, вышлите их мне или укажите, где я могу их приобрести“⁶⁾.

І захоплюється він настільки, що перекладає ці твори на російську мову, але робить переклади так незграбно й так не уважно, що наприклад твір Коцюбинського „Маленький грешник“ приписує Грінченкові. З цього приводу маємо цікавий лист Коцюбинського до Перелигіна, російською мовою писаний⁷⁾:

„Простите, что не сейчас ответил на Ваше письмо: я был очень занят служебными делами. Я рад что мои рассказы нравятся Вам и благодарю

¹⁾ Листи М. Вороного 1901 р. 13 серпня, 28 жовтня.

²⁾ Лист М. Чернявського 1901 р. 9 листопада.

³⁾ Сивий — це Вол. Самійленко.

⁴⁾ Лист М. Вороного 1902 р. 25 січня.

⁵⁾ Лист В. Боровика від 7 травня 1902 року.

⁶⁾ Лист Н. Перелигіна 6 лютого 1902 р.

⁷⁾ Лист цей без дати, але написано його десь між 6 лютого — 6 березня 1902 р., бо цими датами позначені два листи Перелигіна до Коцюбинського, з яких видно, що лист Коцюбинського написано в цей період.

за внимание, которое Вы оказываете им своими переводами, но вместе с тем не могу не высказать своего удивления по поводу отношения Вашего ко мне как автору. Начну хотя бы с того, что вопреки установленным литературным обычаям Вы не обратились ко мне за разрешением переводить мои рассказы, а когда они были изданы отдельной книжкой не считали нужным прислать мне экземпляр книжки, и я только случайно натолкнулся на это издание. Передо мною лежат „Огоньки“. На корешке—Огоньки Перелыгина, на обложке—перевод Н. И. Перелыгина. Не только не указан автор рассказов, но даже не обозначено с какого языка сделан перевод. Наконец на последней странице в оглавлении видим: „Маленький грешник“—Гринченко (??!) и остальные рассказы уже помечены моей фамилией. Эта небрежность (намеренная или не намеренная, не знаю) свидетельствует по меньшей мере о неуважении к автору. Что касается перевода, то он во многих местах страдает неточностями, изменениями непонятых мест и даже совершенно неверным толкованием слов, так напр. слово „сирныкив“=спичек—переведено словом „сырников“, „не барысь“=не мешкай—словом „не бойся“ и т. д. и т. д. Я позволил бы себе, как лицо заинтересованное, посоветовать Вам, как переводчику, отсылать переводы для просмотра авторам, ведь каждый автор с удовольствием просмотрел бы рукопись до напечатания ее.

К сожалению я ничего не могу сейчас послать Вам новенького. Все время я печатал свои рассказы и повести за границей, так что в России меня почти не знают, но в самом непродолжительном времени я выпущу в свет в Чернигове 1-й том (большой) своих рассказов и тогда с удовольствием пришлю Вам книжку. Недавно в январской книжке журнала „Киев. Стар.“ за н. г. помещен мой рассказ п. з. „Дорогою ціною“.

1900 роки визначились деякою полегкістю для українського слова. Цензура стала „ласкавіша“, українські письменники намагаються цим якнайширше скористуватись. У різних пунктах різні групи, чи поодинокі письменники видають літературні альманахи.

У 1903 році надумали видати альманах і Коцюбинський з Чернявським. З цього приводу в Коцюбинського виникає листування майже з усіма визначними тодішніми українськими письменниками. Тоді-ж таки виходить і т. творів Коцюбинського, виданий „Віком“ у Києві. Ці факти дали привід широким письменницьким і читацьким колам так чи инакше поставитись до творчості Коцюбинського. Літературна молодь твори і тому приймає з захопленням, хоч старша генерація — „філи“—деякі твори, от як „Поединок“, стріли вороже.

Самійленко писав: „Дякую за „Поединок“, дуже мені сподобалось, написано зовсім по європейському, що я особливо ціню“¹⁾.

Яновська захоплюється і томом:

„А сьогодні увесь день просиділа за Вашою книжкою. Пошли Боже Вам здоров'ячка та сил, щоб дарували нас ще та ще такими книжечками. Хорроше. Усі, окрім „На віру“, оповідання Ваші я читала вже по декілька раз—сьогодні теж так само захоплювалася, як і раніш. Гарно, дуже гарно Ви пишите, високоталановитий Мих. Мих., і коли ще й після Вашого збірника не заціпити тим, що товчуть: „малороссійская книжка только для народа“, то хай їм уже навіки позакладає. Гадаю, що незабаром кинуться перекладати Ваші оповідання одно за другим“²⁾.

М. Левицький, оддаровуючи Коцюбинського за першу книжку, пишається його творами:

„Позвольте хоч цією дрібницею віддячити Вам за першу книжку Ваших

¹⁾ Лист Самійленка від 1903 р. 19 березня.

²⁾ Лист Л. Яновської від 1903 р. 24 жовтня.

творів, котру я від Вас одержав. Серце радіє, як переглядаєш ту книжку: такими творами, такими виданнями сміливо можемо похвалитись перед другими народами" ¹⁾).

Широкий читач вимагає творів Коцюбинського. Боровик пише: „Голубе, семинари тут мені просто голову об'їли за ті книжки, що я обіцяв їм уже від півроку. Чому справді досі не надсилаєте?“ ²⁾).

Найвищий авторитет російської літератури В. Короленко протягає руку своєму землякові, собратові по перу: „Мне прислали перевод Вашего-рассказа „На камени“. Самый рассказ я читал и охотно бы принял перевод, если бы не то, что он уже был переведен, точно не помню где“ ³⁾).

Але не тільки троянди квітчали творчий шлях Коцюбинського, були й терни.

„Боже, як нападав на Вас Комар! — пише М. Чернявський. — Найголовніше за проектуємий нами новий альманах. Найбільше дорікав панством. Достается Вам найголовніше від „філів“, а то і од молодших за „Поединок“ — „Се, вопіють, скандал описано! Се не морально, се підглядено і винесено з чийогось дому! В оповіданні нема ніякої вартости, немає психології!“ і т. д. без краю. Дарма я силкувався доказувати і в Києві і в Одесі протилежне — нічого з того не виходило. Ще в Києві хоч слухають, а в Одесі й слухати не хотять. Ось як!“ ⁴⁾).

А в другому листі Чернявський так резюмує ці всі літературні хитання й розбрат:

„Бракує в нас критики, немає нікого хто-б спеціально присвятив себе їй. А наша література останніх часів могла-б дати матер'ял для путящого критика з широким світоглядом“ ⁵⁾).

Твір („Хмари“) і портрет Коцюбинського, як визначного літерата, містить ювілейне число „Свободи“, що видали американські русини і в якому подано статті й поезії різних наших визначних людей з їх портретами ⁶⁾).

IV.

Творчість Коцюбинського після визнаного успіху в 1903 р. помітно підноситься щодо кількості й якості. 1904 рік стає одним з продуктивних. Автор обдарував читачів більш як півдесятком творів великої художньої вартости.

Читач знайомиться з шедевром української літератури — „Fata morgana“ (І ч.). У Лотоцького читаємо:

... „Fat'y Morgan'y прочитав з охотою. В розказі так і чуть, так і пишить настояще неподільне життя. Картинка правдива і жива і видна навкруги. Сонце добре її освітило і одтого веселіше стає на душі, що чужу біду ти поставив так, що як-би не бігли ті хвилі, а все-ж забачать ту картину, котра високо стала перед самими очима і добре освіщається світом правди“ ⁷⁾).

Цікаві рядки читаємо у Чернявського про перелом у творчості Коцюбинського:

„З великою приємністю я читав Ваші Ф. М. і „Цвіт яблуні“. Особливо останнє, бо там багато Вашого я, душі Вашої. Хоч мені здається що Вам краще задаються річі в манері більш об'єктивній, як от „На камени“. Але рішуче я-б сего ще не зважився сказати, бо в новій своїй манері Ви ще може не нашли своєї тропи. Тай не можливо рівняти ці-

¹⁾ Лист Левицького від 17 жовтня 1903 року. ²⁾ Лист В. Боровика 5 грудня 1903 р.

³⁾ Лист В. Г. Короленка 23 грудня 1903 р. ⁴⁾ Лист М. Чернявського від 1903 р. 1 травня.

⁵⁾ Лист Чернявського від 1903 р. 16 жовтня. ⁶⁾ Лист В. Гнатюка від 1903 р. 24 листопада.

⁷⁾ Лист Лотоцького від 18 червня 1904 р.

лих томів писань, в попередній манері з кількома нарисами новішого напрямку, бо звичайно, з більшого легче вибрати краще“¹⁾).

Ділиться своїми враженнями Остап Луцький:

„Щойно нині сердечну шлю Вам подяку за Ваш дуже гарний „У грішний світ“. На мою гадку буде се одна з кращих річей будучого альманаха“²⁾).

Твори Коцюбинського на гадку земляків не соромно показати і в люди: „Желая поместить в некоторых русских изданиях переводы Ваших произведений, — писав Донцов, — имею честь просить разрешить нам этот перевод“³⁾).

Переклади творів Коцюбинського містить у журналі „Русское Богатство“ В. Короленко, котрий, як відомо, ставив дуже високі вимоги до художнього слова:

„Будьте добры, сообщите переводчику Вашего рассказа, что он уже набран и появится в мартовской книжке „Рус. Богатство“⁴⁾).

Не так поставилась до творів Коцюбинського „Киевская Старина“. „Рукопись Вашу, — писав Чикаленко, — я передав у редакцію. Ся Ваша праця⁵⁾, на мою думку написана слабше попередніх; особливо неприємно вражають такі вирази: „...вони волочили дорогою утому свого тіла...“ „Випростана спина, спушена рука, давали насолоду“... Напевне Науменко з поводу цих місць буде списуватись з Вами, і Ви, сподіваюсь, не будете їх дуже обстоювати. У всякім разі гадаю, що редакція охоче надрукує Вашу працю“⁶⁾).

О. Луцький сповідає, що „молодомузці“ закохалися в Коцюбинському: „Лепкий і вся його „хата“, а відтак і вся наша краківська громада (вона-ж залюбилася в Вас)—но і я здоровимо Вас як-найширіше“⁷⁾).

Чернявський сумує, що у Коцюбинського не було часу написати повість, а не оповідання. „З великим інтересом прочитав „Під мінаретами“. Гарна і цікава річ, тільки видно по їй, що у Вас матеріялу було на повість, а довелося написати оповідання. Читаючи початок, я думав, що Абібула буде грати велику ролю в подіях, а він у Вас зійшов на другорядний персонаж. Шкода, що у Вас не було часу, щоб намалювати всю картину повільно. Пишу се тому, що як бачиш, що гарне, то хочеться, щоб воно ще краще було“⁸⁾).

Після творчого піднесення минулого року Коцюбинський в 1905 р. тяжко захворів, їздив за кордон лікуватися і нічого не написав. У 1906 році творчістю Коцюбинського захоплюються молодомузці. О. Луцький писав:

„Возлюбленнику муз і грацій! Сотий раз читаємо Ваші нариси і оповідання і все новим зворушенням замикаємо відтак Ваші книжечки, довго згадуючи чудесну „Фатьме“ і бідну „Лялечку“ Вашу. Вибір оповідань Ваших (у польським перекладі) росте. Незмірно радує мене отся подія“⁹⁾).

У цьому-ж таки році в „Київській Старині“ виступила з аналізом творів Коцюбинського Старицька-Черняхівська¹⁰⁾. В. Гнатюк з цього приводу писав:

„На багато її поглядів не можна згодиться. „Дорогою ціною“ написано дуже гарно, а вона одмовляє сьому оповіданню артистичної вартости; так само з чистого незрозуміння вважає „Посла від чорного царя“ за анекдот і ще кілька інших таких річей. В кожному разі вона дала почин до розбору Ваших оповідань, що буде дуже добре“¹¹⁾).

1) Лист Чернявського від 10 вересня 1904 р. 2) Лист О. Луцького 1904 р. (Альманах на честь Кобилянської) 3) Лист Донцова від 5 жовтня 1904 р. 4) Лист В. Короленка від 8 березня 1904 р. 5) „Fata morgana“, сс. 86, т. III, ДВУ. 6) Лист Єв. Чикаленка від 3 лютого 1904 р. 7) Лист О. Луцького від 28 червня 1905 р. 8) Лист Чернявського від 6 квітня 1905 р. 9) Лист О. Луцького від 1906 р. 26 жовтня. 10) Старицька-Черняхівська, М. М. Коцюбинський, „Київська Старина“ 1906 р., кн. 9—10. 11) Лист В. Гнатюка від 1906 р. 30 грудня.

У 1907 році „Молодомузці“-ж таки знайомлять польського читача з творами Коцюбинського. Богдан Лепкий писав: „Я хотів за всяку ціну познакомити польську публіку з Вашими гарними творами, а тому не зважавачи на смішно малий гонорар, видав збірку. А руські, себто наші мовчали... Бо що не вийшло за дозволом нашої кліки, се треба бойкотувати. Це переклади „На камені“, „Сміх“, „Поединок“¹⁾.

Милуються творами Коцюбинського Ів. Франко і проф. М. Грушевський: „Дуже дякую Вам за оповідання. Нам з Франком воно дуже сподобалось, але в III кн. воно ніяк не може увійти, дам його в IV кн. на перше місце“²⁾.

Запізнені дитирамби I томові складає Д. Яворницький:

„Оце я тільки-що вчитав перший том Ваших творів. Що за мова прехороша! Що за характери! Що за знання душі чоловіка! Що за краса в малюванні природи! Що за поезія! Давно, хто його зна й коли, я читав з такою жагою красну літературу, як оце тепер, скінчивши останню сторінку Ваших чудових і незрівняних творів“³⁾.

Коцюбинський загально визнаний, оточений авреолою слави стає наче громадською совістю серед бурхливих літературних і громадських змагань.

Чикаленко писав: „Я знаю, що не пишете Ви до „Ради“ не через те, що щось маєте проти газети або проти людей, які її ведуть, а все-таки якось муляє, що за два роки Ви не дали й жадного хоч малесенького нарису. Ви простіть мене, Мих. Мих., що осмілюсь писати Вам наче якийсь докір, але мною керує не особистий інтерес, Ви се знаєте. Для нас дуже, дуже важно, щоб люде бачили, що Ви приймаєте участь у газеті, що Ви нічого не маєте проти нашої газети і проти людей, які її ведуть. Ви, людина з чистою, незаплямованою репутацією (я вже й не кажу про репутацію Вашу, яко найкращого нашого художника) своєю участю в газеті піддержали-б нас морально в боротьбі... не з байдужністю, ні, а з ворогуванням, з глухою інтригою проти „Ради“⁴⁾.

Не дивлячись на те, що Коцюбинський у 1908 р. дійшов уже вершини мистецьких досягнень, його мучать сумніви зневір'я, вагання. Товариші як можуть підтримують Коцюбинського. З одного такого, очевидячки, приводу, його приятель, автор драми „Шляхта“ Єремієв писав:

„Дістав два Ваші оповідання „В Дорозі“ й „Persona grata“. Велике спасибі за прислане, але питанням Вашим мене Ви здивували. Ваше питання—результат слабування, упадка фізичних сил. Дивного нічого немає в тім, що не усі Ваші твори їднакового таланту та експресії“⁵⁾.

На 1908 рік припадає листування Винниченкове. Він захоплюється багатонадійною творчістю Коцюбинського.

„Прочитав я в збірнику „З неволі“ Ваше „Persona grata“, і не могу не висловити свого почуття великого задоволення цією роботою Вашою. Нудливо блукаючи по цьому невольницькому кладовищі, з якимсь радісним і вдячним полекшенням зупиняєшся на Вашому творі. Хто там був у тій редакції, поміщаючи поруч з такими творами як „На руїнах“, „Persona grata“ прекомічні „твори“ Кашенків? Аж досадно“⁶⁾, — і далі:

„Дуже радий, що мої праці подобаються Вам, Вам, твори якого раз-раз розгнали мій песимізм що-до „інтелігентности“ укр. літератури, а в часи мого перебування в кріпості були иноді джерелом просто раювання. За це я Вам тепер складаю свою шири, сердечну подяку“⁷⁾.

¹⁾ Лист Лепкого Б. від 1907 р., 23 січня. ²⁾ Лист проф. М. Грушевського від 1907 р. 2 березня. ³⁾ Лист Яворницького 1907 р. від 27 червня. ⁴⁾ Лист Чикаленка від 1907 р. 30 грудня. ⁵⁾ Лист Єремієва від 7 січня 1908 р. ⁶⁾ Лист В. Винниченка від 1908 р. 24 лютого. ⁷⁾ Лист В. Винниченка від 1908 р.

Тут маємо й елегійне писання ветерана українського слова Дм. Марковича:

„Уходять старі робітники, а де-ж нові? Велетні хутко одходять з арени, а нових біг-ма. Ви ще молодий, у Вас ще багато впереді, Ви щось і побачите... Е голубе мій! не можна слабувати, ніяк не можна, примусьте себе бути здоровим і для рідного краю!!!“¹⁾.

V

Багате й різноманітне листування припадає на 1909 рік. Тут виявлена різнобарвна мережа інтересів, настроїв і бажань, збуджених творчістю Коцюбинського. Його твори стають живодайним джерелом, із якого черпають „старі“ й „молоді“, „отці“ и „дети“ української літератури, задовольняючи свої мистецькі вимоги.

П. Карманський закликає його, як літерата, до громадського обов'язку: „Чи не хотіли-б Ви взяти участі у виданні альманаха в користь хорого Франка, який видає тутешня літературна громада при співучасті В. Стефаніка і других визначніших письменників“²⁾.

В. Гнатюк, сповіщаючи про популярність творів Коцюбинського, все-ж таки дивується, чому люблять „молодомузці“ автора цих творів:

„Літ. Наук. Вісник“ коли лише лають, то все вичисляють між закидами, що Вашого нічого не друкує, або лише друкує рідко. А звідки у членів нашої „Молодої музи“ така любов до Вас, що як лише де про себе говорять, зараз і Вас між себе втягають, тим часом я не бачу між ними й Вами ніякої ідейної сполуки, а й особиста мабуть не дуже велика“³⁾.

І раніш прихильний критик до творчости Коцюбинського, Старицька-Черняхівська ділиться своїм захопленням цією творчістю, а також відзивом „найбільшого авторитета“ про ту-ж таки творчість.

„Не можу не висловити Вам, яке чудове вражіння справило на мене Ваше останнє „Intermezzo“. Так чуло, так гарно, з таким настроєм кожне слово Вашого оповідання западає в серце. Шкода тільки, що серед нашої публіки мабуть не багато людей, що вміють читати такі твори. Я широ рада тому, що Ваш талант все прогресірує“⁴⁾, — і далі:

„Хочу написати Вам одну приємну Вам звісточку. Вчора я була у П. І. Житецького, і ми з ним довго балакали про Ваші твори і особисто про Ваше „Intermezzo“. Ви знаєте, що Житецький має тонкий, добрий смак літературний і є для нас в цих справах найбільшим авторитетом, через те переказую Вам його погляд: він мене дуже стішив, а ще більше стішив Вас. „Прочитавши „Intermezzo“ Коцюбинського, сказав мені Павло Ігнатович, я убедився в том что можно быть и модернистом, но для этого надо иметь большой талант“. Взагалі казав він про Ваш твір багато, і я дуже рада, що зійшлася з ним думками, і дуже рада, що єсть люде, які можуть читати серцем Ваш чудовий твір!“⁵⁾, — і далі:

„Не думайте тільки що я побільшила літературну вартість Ваших творів—я писала тільки так, як вони одбилися в моєму серці.—Нема нічого дивного в тім, що може не на кожного Ваші твори справляють однакове вражіння. Мені навіть доводилось зустрічати таких осіб, що дуже дякували мені за раду прочитати Вашу „Fata morgana“, що вони страшенно втішились читаючи її й страшенно сміялись. Ви-б найшли свого критика і певне кращого тільки знаєте коли? — після Вашої смерті. О тоді-б

¹⁾ Лист Д. Марковича 1908 р. 29 квітня. ²⁾ Лист П. Карманського 1909 р. 14 березня. ³⁾ Лист В. Гнатюка від 1909 р. 1 січня. ⁴⁾ Лист Ст. Черняхівської від 1909 р. ⁵⁾ Лист Ст. Черняхівської від 1909 р. 17 лютого.

напевне розібрали-б всі Ваші твори по словечку, завважили-б всю їх літературну красу... Коли автор не відчуває сердечного зв'язку між собою й своєю аудиторією, — то пригасає й бажання писати... Мене радує так само, якби це був і мій власний, кожний хороший твір, що виходить з-під Вашого пера. Мене радує тонка краса і гармонія Вашого стилю, мене радує краса Ваших легких образів, мене радує теплота і ніжність Вашої чулої душі. Хоч риси ці всі не мої, хвала тому, що вони існують у світі. Але звичайно: „не нам, не нам, а имени Твоєму“¹⁾.

Цікаві спостереження знаходимо у Винниченка:

„Дорогий Товаришу!..

З великим захопленням і широко-естетичним задоволенням прочитав у „Раді“ Вашу „Подорож до криниці“. Ви мене піддурили, пишучи що це „так-собі“. Більше я вірити Вам не буду²⁾... Читав Ваш „Дебют“. Не вподобався мені. Чи почували Ви себе гарно, як писали його? Задушевності Вашої нема в йому і м'якості“³⁾, — і далі:

„Дуже жаль, що книжку цю заборонили в Росії. Так мало широко-художніх книжок у нас. Аж полегкість якусь чуєш, коли можеш якому росіянинові або малоросові дати Вашу книжку, або показати на Вас, як на літературну силу... Видужуйте та пишіть, на Вас надія і потім“⁴⁾.

Завсіди підбадьорює Коцюбинського в часи сумнівів Чикаленко:

„Радію, що Ви пишете. „Fata morgana“ повинно вийти гарно, судячи по тому, що оповідали. Але у всяким разі — не деріть коли Вам не подобається, бо автор собі не критик. Нехай люди судять, коли не схочете дати на суд публіки, то хоч в рукописі дайте прочитати приятелям“⁵⁾.

Безпосередніми враженнями нехитрого селянського читача ділитись з автором старий його приятель селянин Андрій Дуляк:

„В мене є кілька оповідань Вашого писання. Саме краще цікавлять наших сільських читачів Ваші оповідання: „На віру“, „По людському“ та „Під мінаретами“, а що „Fata morgana“, то як то кажуть береться з бою — саме краще зацікавило се їх оповідання“.

Закохується у Коцюбинського і його твори приятель поета по Капри, Галдзевич:

„Ви ведь так много духовного дали мне на Капри! Да и теперь еще даете и давать будете“⁶⁾.

„Я сейчас вижу Вас, слышу Вас говорящих на эту тему и помню даже где, в каком месте на Капри Вы приблизительно это говорили. А Ваши описания природы! Ваши монографии об облаках и тенях! (В разск. „В дорозі“: Його зайняли хмари — ся неспокійна небесна людськість, вічно жива, вічно рухлива.. А в розказі: „Невідомий“: Ти кинула квітку у моє серце, а я піймав її і несу)... как это красиво и как мне напоминает о том Вашем романе, на миг, на мгновение с какой то незнакомкой, „подарившей Вам свои глаза“. Помните, Вы рассказывали мне об этом на площадке у трамвая финикулера, встретились Вы с ней на самой высокой площадке над „Pi. cola marina“⁷⁾.

Сімович сповіщає: „Я тут для санаторії запровадив Ваші новели по німецькі. Люди читають, і дуже їм подобаються“⁸⁾.

Молдованській (румунській) публіці на Буковині дуже подобався „Ре сортор“; що-ж то буде, як вони прочитають „Для загального добра“, „По людському“. Воно й для нас, не лиш для волохів, має спеціальне значіння, що Ваші новели почнуть видаватися по молдованській. „Ре сор-

¹⁾ Лист Ст.-Черняхівської від 1909 р. 13 січня. ²⁾ ³⁾ ⁴⁾ Листи Винниченка від 1909 р. 11 січня, 3 листопада, 19 грудня. ⁵⁾ Лист Чикаленка від 1909 р. 23 грудня. ⁶⁾ Лист А. Дуляка від 1909 р. 26 грудня. ⁷⁾ Листи Галдзевича від 1909 р. 22 грудня і 23 грудня. ⁸⁾ Листи В. Сімовича від 1909 р. 31 липня і 17 березня.

tor“ переклали на молдованську два молдованські студенти з роду укр. Твачук і Марко“...¹⁾ --і далі пише: „Най-би Горький постарався, щоб у „Знанію“ вийшли Ваші новели по рускі. Це-ж потрібне було-б і для Вас і для нас усіх. Може-ж там друкуватися Ерошевський і Шолом-Аш, так чому-б не було приступу туди нашим людям. Нехай знає інтелігентна Росія, що і в нас єсть річі, які не сором поставити перед форум Європи цілої, а не лиш Росії... У мене знов просьба, щоб Ви були ласкаві дозволити переклад Ваших новел на чеську мову“²⁾.

Літературна слава Коцюбинського в 1910 році стоїть на зеніті: „Виріс так, що й не досягти“³⁾. Його твори (в перекладі) видає солідне російське видавництво „Знаніє“, що працює з участю популярних тоді російських літератів: — Горького, Буніна, Амфітеатрова.

У цьому-ж таки році виходить II частина „Fata morgana“, що її стрінули з ентузіазмом читачі.

Про цей період творчости Коцюбинського Чернявський писав:

„Сподіваюсь, що тепер Ви здорові й з повною енергією працюєте на тому полі, де Ви являєтесь повним хазяїном. Не скрию од Вас: з заздрістю дивився я на Ваші подвиги на ниві письменства нашого за останні роки. Ви тепер являєтесь закінченим майстром, справжнім художником, який знає, що треба й чого не треба робити для надання творові краси в повній мірі Ви протилежність Винниченкові. Той нічого того не тямє і замість різця орудує дубиною — скрізь і всюди. А шкода: багато йому дано й багато „взыщется“ з його“⁴⁾.

Захоплюється другою частиною „Fata morgana“ Чикаленко:

... „Я сів за Fata morgana'y і одірватись не міг. Ви казали, що писали се оповідання поспіхом, хватаючись (нерозбірно—І. Л.) не мав часу обробити і т. инш. Я на се Вам скажу: то пишть всі оповідання так само. Мені здається що кращого оповідання у Вас нема. Може се моє перше вражіння таке, може се сама тема, самий зміст подій зробив на мене таке вражіння, але по щирости Вам кажу: що я читав з великим захопленням. Прочитаю ще раз в кумпанії, хочу зібрати побільше людей запрошу і Волод. Мик. (Леонтовича—І. Л.). Хоч думаю, що се оповідання йому не подобається, бо кожне слово Хоми боляче буде одзиватись у його в душі. Се натурально, бо за той бурхливий час його палили зо скільки раз. Ви вагаєтесь чи писать третю частину. Про вагання тут і мови не може бути; обов'язково треба писати. Окрім того, треба всі три частини видати одною книжкою; я певний що ся книжка матиме великий успіх. І так любий Мих. Мих. я не найду слів, якими міг-би переказать Вам весь мій настрій, все моє захоплення сією Вашою працею“⁵⁾.

Цікавого листа про „Fata morgana“ маємо від Ст.-Черняхівської:

„Ваша Fata Morgana — річ надзвичайно гарна, надзвичайно сильна, такої речі не мала російська література за останні часи. Цей твір Ваш счарував мене і разом з тим тяжко вразив, а чому — слухайте. Наука, література, музика, взагалі всі здобутки творчости людського духу, складають національні святощі певного народу. Кожна інтелігентна нація пишається своїми вченими письменниками й музиками. Що-ж бачимо в нас? Ваша Фата-Моргана сповнила моє серце власне тією-ж національною гордістю: цей високо художній твір, — наш, мій. Він нібито належить і мені... Прочитавши Фата-Моргану Вашу, я першим ділом кинулась по дачах ділитись своїми вражіннями і дати книжку прочитати. (Детальний свій погляд я колись напишу Вам). Читаю, Раду продивляюсь, чекаю

^{1) 2)} Листи В. Симовича від 1909 р. 31 липня і 17 березня. ³⁾ З листа давнього невідомого приятеля Коцюбинського. ⁴⁾ Лист Чернявського від 1910 р. 15 березня. ⁵⁾ Лист Чикаленка від 1910 р. 21 травня.

коли-ж появиться місячний огляд журналу, коли-ж згадають про цей твір? Російська література де там як багатіша за нашу, а надумается ще там Андреев, або Горький щось написати, — вже звістки по всіх часописах. У нас видрукована річ така видатна і — нічого. Як ще Шевченко писав: „ніхто й не бовкне“ (здається так). Нарешті злість мене взяла; іду в Раду і питаю: „Та чи-ж Ви читали Фата-Моргану?“ „А читали“ — „Чому-ж ніхто нічого не напише?“ „А... та... десь поїхав, той наш співробітник, що пише огляди, у Крим“. І більше нічого. Байдужість, да така байдужість, що обурює і серце — все переверта. Коли Винниченко напише свої погляди на це остопопроклятіє полове питання — фельетони, думки, розправи, відчити! Бо це й їм дошкуляє, проходить крізь їх грубу шкіру до печінок, а тут байдужість; (щось таке підле, некультурне, животне). Як тільки увільнюсь трохи, писатиму про останні Ваші твори. Що-до Фата-Моргана скажу коротко. Типи, настрої мова, і головне та стихійність, яка переймає всі вчинки юрби змальовані надзвичайно гарно і такій глибокій сум нагання вона, так багато думок будить. З приводу подій 1905 р. писалося багато оповідань, але здається мені, ніхто не освітив так вірно стихійності цього народного руху, як це зробили Ви. Тільки кінець здається мені штучним, я з ним не згожуюсь¹⁾.

Творчість Коцюбинського оцінює російський читач: „Получил все листы Вашего тома в корректуру, — пише П'ятницький. — Читаю с великим наслаждением. Книга должна иметь большой успех. Пишу, чтобы просить Вас: быть может — у Вас найдется время организовать немедленно перевод следующего тома“²⁾.

Коцюбинського запрошують найкращі російські видавництва. Ол. Амфітеатров писав: „А. М. Пешков рекомендовал мне обратиться к Вам, с предложением поработать для начинаемого мною „Современника“, в котором он тоже принимает участие циклом рассказов, другие сотрудники — Герман Лопатин, Ф. Волховский, В. Водовозов, Н. Лукашевич, Шолом Алейхем. Я буду очень рад, если Вы согласитесь у нас сотрудничать. Журнал будет безпартийно-социалистический и оппозиционный. Мой девиз — федеративное переустройство России в порядке самоопределения народностей. Очень желательно было-бы получить от Вас к февральской книжке рассказ, размеров в 36—72.000 букв на темы влияния нового земельного законодательства на малороссийское крестьянство. Очень рад что случай этот дает мне повод выразить искреннюю симпатию, с которою читал я Ваши произведения. Р. С. А. может быть, попробуем печатать без перевода прямо по малороссийски! Эту мысль подал мне сейчас Лопатин Г. А., а я ничего против не имею“³⁾.

Вихід перекладів Коцюбинського, що видало „Знання“, вітає Чикаленко: „Дуже добре що вийшли Ваші твори по російськи: тепер широка публіка російська буде знати, що і у нас є справжня література, а досі вона думала, що у нас нічого не має, так собі: „грає воропає“⁴⁾.

Коли впали „кайдани неволі“⁵⁾ з Коцюбинського — Чикаленко багато од нього сподівається: „Я невимовно радий, що у Вас тепер не буде служби й що Ви мотимете робити те, що Вам любе. По останніх працях Ваших бачу, що талант Ваш од хвороби не ослаб, навпаки останні річі Ваші (не тільки на мою думку) багато славніші за попередні“⁶⁾.

Проф. М. С. Грушевський, такий солідний знавець літератури, звертається до Коцюбинського за порадою як до авторитета:

¹⁾ Лист Л. Черняхівської від 1910 р. 1 вересня. ²⁾ Лист П'ятницького від 1910 р. ³⁾ Лист Амфітеатрова 1910 р. 13 грудня. ⁴⁾ Лист Чикаленка від 1910 р. 9 грудня. ⁵⁾ Від „Тов-ва допомоги розвитку української науки і штуки“ Коцюбинський отримав щорічну пенсію (2500 р.). Таким чином він має змогу залишити гнітючу для його уряду працю. ⁶⁾ Лист Чикаленка від 1911 року 9 червня.

„Цінячи високо Ваш артистичний смак, хотів-би я знати Вашу гадку: чи в особнім виданні моїх „По світу“ заховати випущені глави, чи краще упустити всі або якісь частини. Коли я їх писав, мною водила гадка — дати читачеві в певних образах перехід (не розібрати слово — І. А.) від тих злободневностей, котрі володіють в момент виїзду, потім слабнуть, дають місце загальним, теоретичним рефлексіям, і нарешті опановують чоловіка вражіння від того що він бачить — легкі, змінні. Просив-би Вас уділити годину, щоб перечитати глави надруковані в Л. Н. В. 1908. кн. IX і написати свою гадку“¹⁾.

Цікавий лист маємо від перекладача творів Коцюбинського на чеську мову В. Хорвата: „Жижков 17. XI. 1911. Вельмішановний Добродію! Дуже дякую Вам за ласкаве подіслання збірника Ваших оповіданнів „Дебют“ та оповідання „Сон“. Рівночасно вельмі прошу Вас дозволити мені переложити це чудове та гарне оповідання „Сон“ на чеську мову. Давно уже не читав я такого великолепного рассказа. Вы художник par excellence. Только для Вас должен всякий учиться украинскому языку. Жаль что не могу так свободно владеть украинским или русским языком чтобы мог я изразить это чувство восторга и благодарности, которое переживаю, читая Ваши чудные рассказы. Простите, что писал-я по русски“²⁾.

1912 рік — останній рік творчості Коцюбинського. Тяжко хворий, але вільний економічно — Коцюбинський намагається вирвати з пазурів життя ті вже останні перлини, що жевріли ще поблиском чарівної краси — і пише дійсно кров'ю серця останні шедеври української літератури. Як попередня так і остання творчість його (уже в перекладі на російське „на-рече“³⁾) знаходить належну оцінку і на Україні, і серед видатних літератів Росії, і — що особливо знаменно — творчість великого артиста українського слова проходить у народню бідацьку товщу і там будить приспані сили. Трудівники села зрозуміли й належно оцінили вагу дійсно художнього слова. Маємо цікавий з цього приводу лист якогось „мундір-офіцера“ І. П. Гнатенка:

„Багатолюбивый мій Добродію оповіщаю вас, що Польшытчане журнало, з'являє що нібы то вы умом своїм додумались, що вам надто треба прыносять тяжку працню щоб вывысты для показу тому, хто хоче бачить із землі забутії тені наших предків. То чуоче ваші слова такі я з усієї сылы радію як нічегісінько ще не чувший од вас (опріч пятазлотника) то чрезте до жаліючесь Вашому Добродію, що так мыні прыйшлось не тім боком до вас підсовуватьця і щоб бачте вы мене за це ныдуже здорово лаялы) я дуже радіюче і тому що Вы на шкрябалы кажутъ люди уже чималый стовпець и своїх гарненьких вірш, (але ж я ще ні жадної не чытав і не бачив їх, ій же Богу, що так кажу, так оце й вам, ще як і вы мого нічого ще не четалы). Давайте брате дядьку мы з вами подружемось і дизне прыдивине діло выб через мое другування сталиб бачити выб у двое стали товщі б стовпыкы накладатъ кныжычок своеї праці, яб дав вам свої очы не вченні наглядамы та провченні чувствамы и вы б побачили чудеса в самонавченні моему та прытулылыб завчення наглядне свое оттодіб то вы малыб сылу в своему пісьмоводстві таку як сылный жыд Самсон выб розырвалы лева мого недоцкого, котрый поміг бы вам выбычовувать из темрявы людської і той забутий у їх талан що для виводу з могыл забутих тенів предків наших швыдьче б можна учытысь“ (1911 чи 1912 р.).

Коцюбинського, як письменника європейського масштабу, перекладають на французьку мову. „В. Поважаний Добродію! — звертається до

¹⁾ Лист М. Грушевського від 1911 року 16 29 серпня. ²⁾ Лист В. Хорвата 1911 р. 17 листопада. ³⁾ Слова А. М. Горького.

його Рудинський. — Вдаюсь до Вас з горячою просьбою переслати мені Вашу невеличку біографію, яка потрібна мені якнайскоріше в теперішній моїй роботі. Річ в сім, що одно тутешнє французьке видавництво, яке видає що місяця переклади з усіх найвизначніших письменників цілого світа, приняло дуже радо мою готовність перекладів з української літератури, і один з них вже відданий до друку. Та видавництво уладжене так, що кожний переклад поодинокого письменника є попереджений короткою його біографією, зглядно характеристикою, і від своєї форми годі відступити. Тому коли-б Ви були так ласкаві помочи мені в сьому ділі, я просив-би Вас о декілька дрібних інформацій, як нпр. рік Вашого уродження, подання кілька визначніших моментів з Вашого життя, т. зв. „суспільного становища“ etc—а властиво: усього того, що Ви самі вважаєте за менше-більше цікаве чи характеристичне. Прошу також о докіненне дат всіх Ваших творів. Видавництво само просило о поспіх з перекладом, тому я бажав-би дуже одержати відповідь о скільки змога найскоріше“ ¹⁾.

Виявляється цікава риса Коцюбинського. Він дуже зважає на думку „Невченого ока“ про свої твори. Посилаючи давньому приятелю своєму А. Дулякові II ч. „Fata morgana“, Коцюбинський пропонує йому написати на цей твір рецензію. Дуляк відповідає: „За Ваше оповідання „Fata morgana“ за котре Ви мене завше питаєте чи я дістав, я Вам за се дуже дякую. Мені воно дуже уподобалося, не тільки мені, а навіть і тим кому я тільки читав його. Рецензії на оповідання я писати не можу бо на мою думку рецензій уже багато написано, а по другому, я чоловік неосвічений, щоб я міг цінити талант чоловіка, котрого вже давно оцінили. В оповіданні „Fata morgana“ як тільки я починаю читати, то зараз уявляються мені події 1905 р. більш я не можу нічого сказати,—тільки скажу що твір дуже гарний.—Дістав збірку Ваших оповідань „Дебют“ вид. Укр. рус. вид. Спілки. Мені теж ці оповідання уподобалися. Я прочитав Ваше оповідання „Що записано в книгу життя“. Теж твір гарний“ ²⁾. І далі: „Шануйте своє здоров'я, ви-ж ще молоді. Ви ще дечого багато можете зробити для „общества““.

Належну оцінку находять твори Коцюбинського в російських письменників і журналістів.

В листі до М. Горького, Амфітеатров писав:

„Дорогой А. М. Некогда мне, как чорту в аду, и устал я, аки пес, а между тем, не могу не оторваться от дела, чтобы написать Вам—какой милый писатель хохол Коцюбинский и как мне понравилась книжечка его, изданная „Знанием“. Я получил ее сегодня и прочитал урывками между занятием, а теперь всю ее держу в голове и радуюсь. Менее других мне нравятся его крымские рассказы, это все такие экзотика и наблюдение вчуже, со стороны. Но все, что от Украины, Польши и Бессарабии великолепно! Мягкий тон тургеневского ученика, хотя и почитал он уже Кнута Гамсуна („Дебют“). Ужасно как мил!“ ³⁾.

Той-таки Амфітеатров писав Коцюбинському:

„Сон“ Ваш красивая штука, хотя и нальстили же вы олеографическому Капри! „Что записано“ мне больше нравится“ ⁴⁾.

Як відомо, через стан здоров'я Коцюбинський їздив узимку на Капри, де жив Горкий. Михайло Михайлович був у А. Пешкова і навіть деякий час жив на його віллі. У Горького бували різні „звезди“ — майстрі у всіх галузях мистецтва: літерати, художники, артисти, музики. Улаштовувались літературні вечірки. Читали свої твори Горкий, Бунін, велись суперечки про напрямки й шукання мистецтва, літератури.

¹⁾ Лист Рудницького від 6 квітня 1911 року. ²⁾ 1912 р. 26.III і 1913 р. 3/I. ³⁾ Лист Амфітеатрова. ⁴⁾ Лист Амфітеатрова 1912 р. 2 січня.

Коцюбинський захоплювався всім цим, „аж утомлявся“. Приятелювання Коцюбинського й Пешкова було близьке, тепле... Вони ділилися своїми мистецькими замірами, шуканнями. Листи Горького до Коцюбинського цікаві багатьма сторонами. Горький намагався втягнути українського письменника до праці в „Современник“. Він-таки підтримував Коцюбинського у ваганнях, зневір'ї.

„Современник“ скоро виправиться, — писав Горький. — Редактором бел. отдела будет в нем Миролубов В. С., 6. изд. „Журнала для всех“, человек почтенный и в журнальных делах опытный. Поддержите! Нет-ли небольшого рассказа из старых, непереведенных еще на великорусское наречие“¹⁾. І далі:

„Реорганизуется „Современник“ с января 1913 г. Помогайте! Нет ли у Вас рассказа? Мне хотелось бы дать в этом журнале возможную свободу идеям федерализма и широкой областной самостоятельности. Дать статью на тему: „Культурные запросы Украины“? Был бы очень нужен очерк по истории украин. литературы“.

Як відомо, товариство „Знання“ взялось видавати твори Коцюбинського в перекладі на рос. мову. Приятелі письменники й видавці, та й сам мабуть Коцюбинський були певні за успіх, але сподіванки видавців і мрії Коцюбинського не вповні справдилися. Це прикро вразило Коцюбинського. Поет очевидячки нарікав на літературні й читацькі російські кола.

Пешков з цього приводу пише:

„М. М., дорогой мой! Вы не правы! Первый том вызвал ряд рецензий и на мой взгляд, довольно интересных. Даже „Речь“, вообще относясь к „Знанию“ немилостиво, почтила Вашу книжку и добрым и неглупым отзывом. Был отзыв и в „Совр. мире“ и в „Современнике“ Амфитеатрова, а также в ряде провинциальных газет“²⁾. І нарешті Горький-таки дав короткими, колоритними словами може найбільш блискучу, мабуть вичерпну характеристику творчості Коцюбинського:

„Книжку Вашу прочитал с большим наслаждением, с душевной радостью“.

З поданих уривків листування сучасників перед нами яскраво виимальовується розцвіт художнього таланту Коцюбинського, поглиблення його технічних досягнень, радість і муки мистецьких та ідеологічних шукань. Він виростає чи не в найбільшого українського письменника європейської мірки, його високохудожнє слово пробивається в народню товщу і знаходить там правдиве розуміння й щирі оцінки. Творчість Коцюбинського, яко найкращі зразки української літератури, високо оцінюють найбільші літерати Росії. Через твори-ж Коцюбинського з найвищими досягненнями укр. письменства знайомиться й Зах. Європа. Літературною спадщиною Коцюбинського Україна пишається перед культурними народами цілого світу, бо це є найяскравіше, може, свідчення про величність творчого генія оновленого українського народу.

Подав Іван Лютій.

¹⁾ Лист А. Пешкова 1912 р.

²⁾ Лист А. Пешкова 1912 р.